

УДК 811.161.3

**ДА ПРАБЛЕМЫ РАЗМЕЖАВАННЯ ЎНІВЕРСАЛЬНЫХ
І ІНТЭРНАЦЫЯНАЛЬНЫХ АДЗІНАК
У ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫМ ФОНДЗЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ**

Петрушэўская Ю. А. (Установа адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова”, кафедра тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі)

Анатацыя. У артыкуле разглядаецца праблема размежавання ўніверсальных і інтэрнацыянальных адзінак у парэміялагічным фондзе беларускай мовы. Прапануюцца крытэрыі ўніверсальнасці парэміялагічных адзінак.

Размежаванне нацыянальнага і інтэрнацыянальнага ў беларускай парэміялогіі, як акрэсліў Я.Я. Іваноў у сваім дакладзе на XV Міжнародным з’ездзе славістаў (2013),

з'яўляецца адной з актуальных задач вывучэння афарыстычных адзінак беларускай мовы [1]. Вырашэнне гэтай задачы мае метадалагічную значнасць не толькі ў галіне лінгвістычнай тыпалогіі і ўніверсальнасці (пры параўнанні парэміялагічных сістэм беларускай і іншых моў свету) [2], але і ў лінгвакультуралагічным плане, у прыватнасці пры выяўленні нацыянальна-культурнай семантыкі беларускіх прыказак [3].

Ад інтэрнацыянальных адзінак парэміялагічнага фонду беларускай мовы трэба адрозніваць так званыя ўніверсальныя адзінкі, якія ў сучаснай парэміялогіі як асобнай навуковай галіне разумеюцца вельмі неадназначна. Да ўніверсальных прыказак, на наш погляд, адносяцца адзінкі, якія (1) маюць прыказкавыя аналагі ў іншых мовах, не абумоўленыя моўным раством ці моўнымі кантактамі, (2) пабудаваныя па структурна-семантычных прыказкавых мадэлях, што рэалізуюцца ў іншых мовах і не абумоўленыя моўным раством ці моўнымі кантактамі. Універсальныя прыказкі, як правіла, адрозніваюцца па лексічна-граматычнай арганізацыі ў розных мовах (за выключэннем апорных слоў, якія адлюстроўваюць універсальныя рэаліі і вобразы ў межах адной універсальнай прыказкавай структурна-семантычнай мадэлі ці яе некалькіх універсальных варыянтаў).

Універсальныя адзінкі ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы акрэслены ў этымалагічным слоўніку прыказак І.Я. Лепешава [4], дзе кваліфікуюцца як тыя, што “ўжываюцца (як калька / паўкалька) у розных мовах свету” (30 адзінак), “(як калька) у многіх мовах свету” (10 адзінак), “у розных мовах свету” (4 адзінкі), “у многіх мовах свету” (2 адзінкі), “шырокаўжывальная ў розных мовах свету” (1 адзінка), “бытуе ў скалькаваным выглядзе ў розных мовах свету” (1 адзінка). Усяго да такіх адзінак аднесена 47 прыказак, што складае каля 12% ад агульнай колькасці іх у даведніку. На вялікі жаль, у этымалагічным слоўніку І.Я. Лепешава за вельмі рэдкім выключэннем не падаюцца аналагі беларускіх прыказак “у многіх мовах свету”, а таксама не адзначаюцца парэміяграфічныя крыніцы, на падставе якіх робяцца згаданыя вызначэнні агульнасці тых ці іншых прыказак “для розных моў свету”. Мяркуючы па слоўнікавых дэфініцыях, такія прыказкавыя адзінкі адрозніваюцца ад тых, што ўжываюцца толькі ў пэўных мовах (паводле геаграфічнага або генетычнага крытэрыяў) – “(як калька) у многіх еўрапейскіх мовах” (17 адзінак), “(як калька / паўкалька) у розных еўрапейскіх мовах” (14 адзінак), “у розных еўрапейскіх мовах” (3 адзінкі), “(як калька) амаль ва ўсіх еўрапейскіх мовах” (1 адзінка), “агульная (як калька) для многіх еўрапейскіх моў” (1 адзінка), “ва ўсходнеславянскіх, польскай і іншых еўрапейскіх мовах” (1 адзінка), “ва ўсходнеславянскіх, польскай і іншых мовах” (1 адзінка) і г. д., што таксама не пацвярджаецца спасылкамі на парэміяграфічныя крыніцы. Усяго да такіх адзінак, якія можна разумець як інтэрнацыянальныя, аднесена 38 прыказак, што складае каля 9% ад агульнай колькасці прыказкавых адзінак у этымалагічным даведніку І.Я. Лепешава. Такім чынам, больш за 1/5 усіх прыказкавых адзінак, паходжанне якіх апісваецца ў слоўніку, ужываецца акрамя беларускай мовы як у “многіх еўрапейскіх мовах”, так і ў “розных мовах свету”.

Калі ж звярнуцца да кожнай з вышэй адзначаных прыказак паасобку, то застаецца незразумелым, чаму сфера ўжывання той ці іншай адзінкі акрэсліваецца то межамі еўрапейскімі, то межамі ўсяго свету, то ўвогуле ніяк не вызначаецца. Так, шмат выслоўяў аднолькавага (літаратурнага) паходжання ў этымалагічным слоўніку І.Я. Лепешава кваліфікуюцца па-рознаму, напрыклад, *Адзін за ўсіх, а ўсе за аднаго* “ўжываецца (як калька) у розных мовах свету” [4, с. 16], *Кожны салдат носіць у ранцы маршальскі жэзл* “ужываецца (як паўкалька) у розных еўрапейскіх мовах” [4, с. 66], а вось *Апетыт прыходзіць у часе яды* вызначаецца толькі як “паўкалька з французскай мовы” [4, с. 20], хоць у даведніку Дж. Пацалаі гэтае выслоўе мае аналагі

ў многіх еўрапейскіх мовах [5, р. 447–448]. Шмат якія адзінкі, што “ўжываюцца ў розных / многіх мовах свету”, паводле І.Я. Лепшава, нельга кваліфікаваць як універсальныя з прычыны наяўнасці ў іх адной, агульнай для ўсіх моў тэкставай крыніцы (як правіла, сусветна вядомай) або мовы-донара (звычайна міжнароднай). Так, не будуць універсальнымі выслоўі, якія паходзяць з Бібліі, класічных філасофскіх ці літаратурных твораў, з вуснаў знакамітых асоб, з лацінскай ці з грэчаскай мовы часоў антычнасці, з сярэднявечнай латыні, з англійскай мовы найноўшага часу і г.д. (напр.: *Быццё вызначае свядомасць; грошы не пахнуць; Каментарый лішні; Лепшы даваць, чым прымаць; Маўчанне – знак згоды; Многа шуму з нічога; Мой дом – мая крэпасць; Мэта апраўдвае сродкі; На вайне як на вайне; Час – гэта грошы і да т. п.*). Ужыванне такога кшталту выслоўяў у розных мовах свету з’яўляецца вынікам моўных і культурных кантактаў (або паралельных, або паслядоўных), таму такія прыказкі мэтазгодна кваліфікаваць як інтэрнацыянальныя.

З другога боку, многія прыказкі, сфера функцыянавання якіх зусім не абмяжоўваецца толькі беларускай мовай, беспадстаўна вызначаюцца як “уласна беларускія”. Паказальным у гэтай сувязі можна лічыць вызначэнне “беларускага” паходжання прыказкі *Адна галава добра, а дзве <яшчэ> лепш (лепей)* у этымалагічным слоўніку І.Я. Лепшава [4, с. 18], якая на самой справе мае аналагі ў пяцідзесяці сямі мовах свету, што належаць да розных моўных сямей, і з’яўляецца адным з двух варыянтаў універсальнай прыказкі *Two / four / more eyes see more / better / farther than one / two V1 – Two heads / brains are better than one V2* [5, р. 72–76]. Гэта ж датычыцца і прыказкі *Ціхая вада грэблю рве* [4, с. 128], якая мае аналагі ў сарака шасці мовах свету розных моўных сямей і з’яўляецца адным з трох варыянтаў універсальнай прыказкі *Still waters are / run deep / deepest (or have a deep bottom) V1 – Still waters wash away the bank V2 – Keep away from still water or Still water is dangerous V3* [5, р. 373–376]. Тое ж самае можна казаць і пра прыказку *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>* [6] і інш.

У гэтай сувязі адным з прыкладных аспектаў вырашэння праблемы размежавання ўніверсальнага і інтэрнацыянальнага ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы з’яўляецца стварэнне полілінгвальнага беларуска-іншамоўнага слоўніка прыказак [7], дзе былі апісаны парэміялагічныя аналагі, паралелі і эквіваленты розных моў (у адносінах да беларускай мовы).

Літаратура

1. Иванов, Е. Е. Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // *Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии* / Hrsg. И. Walter, V. M. Mokienko. – Greifswald : E.M.A.-Universität, 2013. – S. 111–116.
2. Іваноў, Я. Я. Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы ў еўрапейскім моўным кантэксце (актуальнасць, метадалогія, перспектывы даследавання) / Я. Я. Іваноў // *Славянская фразеология в синхронии и диахронии : сб. науч. статей / редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель : ГТУ имени Ф. Скорины, 2016. – Вып. 3. – С. 46–49.*
3. Іваноў, Я. Я. Параўнальнае мовазнаўства і нацыянальна-культурная семантыка мовы (на матэрыяле парэміялагічных адзінак) / Я. Я. Іваноў // *Нацыянальная мова і нацыянальная культура : аспекты ўзаемадзеяння : зб. навук. артыкулаў / Беларускі дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал.: Д. В. Дзятко (адк. рэд.), П. А. Міхайлаў, В. В. Урбан [і інш.]. – Мінск : БДПУ, 2009. – С. 54–57.*
4. Лепшава, І. Я. Этымалагічны слоўнік прыказак / І. Я. Лепшава. – Мінск : Вышэйшая школа, 2014. – 141 с.
5. Raczolay, G. *European Proverbs in 55 Languages, with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese, and Japanese* / G. Raczolay. – *Veszprém (Hungary) : Veszprémi Nyomda, 1997. – 528 p.*
6. Петрушэўская, Ю. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі *З вялікага грому малы дождж* / Ю. Петрушэўская // *Роднае слова. – 2016. – № 1. – С. 44–47.*
7. Петрушэўская, Ю. А. Універсальныя прыказкі ў беларускай мове (лексікаграфічны аспект) / Ю. А. Петрушэўская // *Усходнеславянскія мовы ў сучаснай лексікаграфіі : зб. навук. артыкулаў / рэдкал.: Д. В. Дзятко [і інш.]. – Мінск : БДПУ імя М. Танка, 2015. – С. 84–87.*